

УДК 376.4:159.98:374.71

Оксана Мякушко

кандидат психологічних наук
sanamiak9@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7675-7523

Oksana Miakushko

PhD in Psychology,
Department of Education of Children with Intellectual Disabilities

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України
вул. Берлінського 9, м. Київ,
04060, Україна

[Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine](#)

9, M. Berlinskoho St., Kyiv,
04060, Ukraine

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ТРЕНІНГУ З
ПІДВИЩЕННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ
ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR DEVELOPMENT OF TRAINING
TO IMPROVE EFFICIENCY OF PARENTS WHO ARE RAISING CHILDREN WITH
INTELLECTUAL DISABILITIES**

Анотація. Успішність реалізації психолого-педагогічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями, їх соціально-побутової та емоційної адаптації значною мірою залежить від їх родин, характеру внутрішньосімейних стосунків та рівня педагогічної компетентності батьків. Втім, багато батьків самі гостро потребують комплексної соціально-психологічної підтримки. На жаль, до сьогодні у нашій країні немає єдиної концепції багатопрофільної соціальної та психолого-педагогічної допомоги сім'ям, де ростуть діти з проблемами в розвитку. Особливості сімейних відносин і особистості матерів, які виховують дітей з порушенням інтелекту, практично не вивчені, що обумовлює актуальність наукових досліджень цієї тематики та розробки відповідних практичних програм психологічного супроводу батьків і тренінгів. На підставі аналізу наявних досліджень було виділено три важливих напрямки психологічного супроводу родин (допомога у проходженні кризових ситуацій у їх житті; оптимізація стосунків всередині сімей; гармонізація внутрішнього стану матері та запобігання її невротизації). Психологічний супровід батьків (в якості одного з видів психологічної допомоги) ми розуміємо як активну психологічну дію, спрямовану на розвиток особистісних якостей батьків та їх батьківської компетентності. З метою розвитку і становлення психолого-педагогічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, розроблено авторський соціально-психологічний тренінг з підвищення

батьківської компетентності, спрямований на подолання неприйняття дитини та формування якісної, безпечної і довірливої взаємодії між батьками й дитиною (що сприятиме в цілому активізації її психіки та вписуванню в середовище спілкування) за рахунок гармонізації емоційного компоненту їхньої взаємодії, а також підвищення педагогічної освіти батьків(в тому числі обізнаності у педагогічних технологіях). Визначені засади та напрями тренінгу можуть стати основою для роботи психолога з батьками в інклюзивному чи спеціальному освітньому середовищі. Подальші перспективи полягають у розробці практичних рекомендацій і занять з інших двох напрямів психологічного супроводу родин.

***Ключові слова:** діти з порушеннями інтелектуального розвитку; психолого-педагогічний супровід родини; тренінг з підвищення батьківської ефективності.*

Abstract. The success of children's with intellectual disabilities psychological and pedagogical support on individual educational route, their social and emotional adjustment depends largely on their families, the nature of inter-family relationships and parental pedagogical competence level. However, many parents are dire need for complex social and psychological support. Unfortunately, in our country until now there is no concept of multidisciplinary social and psychological-pedagogical assistance to families where children with developmental problems grow up. The peculiarities relationships in family and the personality of mothers which raising children with intellectual disabilities are not enough studied. That is why the research of this topic and the development of relevant practical programs and trainings for parental psychological support are actual. Based on the analysis of available studies, it was identified three important areas for family's psychological support (assistance in crisis management; families relationships optimization; mother's inner condition harmonization and her neuroticism prevention). The concept of parents psychological support (as one of psychological help types) is defined, which we understand as an active psychological action aimed at developing the personal qualities of parents and their parental competence. In order to develop psychological and pedagogical assistance to families, which raising children with intellectual disabilities, the author's social-psychological training to improve parental competence was developed; it aims to overcoming child rejection and form a high-quality, safe and trusting interaction between parents and their child (which will facilitate to overall activation of child's psyche, child integration into the communication environment) by harmonizing emotional component of their interaction and improving pedagogical education (including parental awareness in pedagogical technologies). The principles and areas which were defined can be the basis for a psychologist's work with parents in an inclusive or special educational environment. Further perspectives are to develop practical recommendations and training for other two areas of families psychological support.

***Keywords:** children with intellectual disabilities; psychological and pedagogical support of the family; training to improve parental efficiency.*

Актуальність дослідження. На сьогодні визнається, що важливою умовою, яка визначає ефективність корекційно-розвивального процесу дітей є включення в нього батьків, постійний розвиток їх педагогічної компетентності,

а також організація для них консультативно-методичної та психолого-педагогічної допомоги і підтримки (Вакуленко, 2019; Чобанян, 2016). Сімейно(родинно)-центрований підхід є одним з ключових принципів вже на етапі Раннього Втручання, передбачаючи паритетні відношення батьків і спеціалістів (адже батьки є кращими експертами щодо розвитку своєї дитини і до того ж мотивована мати вмотивує її дитину).

Отже, вирішуючи питання реабілітації та інтеграції в суспільство дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, виключно важливо враховувати особливості не тільки цих дітей, але і їхніх родин: *Втім, більшість з них самі мають гостру потребу в комплексній соціально-педагогічній підтримці і тому не готові брати активну і компетентну участь в освітньому процесі.*

Створення системи психолого-педагогічної допомоги сім'ям, де ростуть діти з проблемами в розвитку, у нашій країні знаходиться ще у стадії розвитку. Мало дослідженими залишаються особливості сімейних відносин і особистості матерів, які мають дітей з порушенням інтелекту. Тим часом, зв'язок рівня адаптації з виразністю відхилення в розвитку дитини значно опосередкована характером внутрішньосімейних стосунків. Саме ці відносини є одним з найважливіших факторів соціально-побутової та емоційної адаптації дітей (як і підлітків, і дорослих) з порушенням інтелектуального розвитку, що обумовлює актуальність пошуку шляхів оптимізації взаємодії батьків (чи осіб, що їх замінюють) зі своєю особливою дитиною та підвищення їхньої компетентності як важливої складової психолого-педагогічного супроводу родин дітей з особливими потребами.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. На сьогодні досягнуто певних успіхів у визначенні умов, які визначають успішність реалізації психолого-педагогічного супроводу дитини на її індивідуальному освітньому маршруті. Передусім, це надання комплексної допомоги дитині якомога

раніше й інтенсивність її характеру (що знайшло відображення у визначенні ключових принципів Раннього втручання). Важливою також є координація діяльності установ корекційно-компенсаторної спрямованості, анарзати актуальним є холістичний, комплексний підхід, який передбачає й налагодження взаємодії спеціалістів вже між відомствами, щоб мати змогу надавати міждисциплінарну й трансдисциплінарну терапію.

Особливого значення надається родині. Зокрема, в біо-психо-соціальной моделі розуміння інвалідності, яка наразі запроваджується в Україні, спілкування та формування стосунків з близьким дорослим виступає одночасно і як важлива навичка (Активність), і сфера залучення до суспільного життя (Участь) й умова розвитку (Фактори середовища), що є важливим для кожної дитини незалежно від типу та структури порушень (Склянська, 2018).

Визначено, що становлення базового *почуття безпеки і довіри* є основою формування психіки дитини (усвідомлення себе, Я-свідомості), забезпечуючи цілісне прийняття навколишнього соціуму і довіру до нього, вписування особистості в середовище спілкування та її активізацію (Архипов, Максимова & Семенова, 2010), соціального інтелекту (Скрипник, 2016). Грунтуючись на цих позиціях, в запропонованій нами моделі навчально-пізнавальних компетентностей (в рамках інформаційного і структурно-функціонального підходу до психічної діяльності) рівень тонічної регуляції виділено в якості ресурсної складової як в біологічно обумовленому аспекті навчально-пізнавальної діяльності (в якості внутрішньої й зовнішньої детермінант функціональної системи психіки, що сприяють активізації пізнавальної діяльності та зосередженості на неї), так і в її соціальному аспекті (як почуття безпеки і довіри) (Мякушко, 2018).

У забезпеченні базового почуття безпеки і довіри у дитини важливу роль відграють дорослі в її оточенні (близький дорослий, матір чи особа, що її замінює), налагодження теплих і безпечних стосунків з ними.

На сьогодні не достатньо дослідженими залишаються як загальні, так і індивідуально-типологічні особливості сімейних проблем батьків, які мають дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Втім, описані на сьогодні дані дозволяють судити щодо цих проблем і розробити корекційні програми, орієнтовані як на самі сімейні відносини, так і окремо на батьків та їх дітей. Також з'ясовано, що *ступінь проблемності внутрішньосімейних стосунків прямо не залежить ані від характеру захворювання, ані від ступеня інтелектуальних порушень*, проте істотно опосередковується особистісними особливостями батьків, особливо матерів, їх установками, характером сімейної психологічної атмосфери та іншими змінними (Гонштейн, 2015; Пюра & Долгова, 2019 та ін.).

Аналіз та узагальнення відомостей щодо проблем сімей, які виховують дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, дозволили нам виділити три важливих напрямки для їх психологічного супроводу, а саме: допомога у проходженні кризових ситуацій у житті родин; оптимізація стосунків всередині родин; гармонізація внутрішнього стану матері та запобігання її невротизації.

Українськими дослідженнями останніх років встановлені фактори (Чобанян, 2016; Склянська, 2018), які заважають батькам вибудувати теплі й дієві стосунки зі своїми особливими дітьми, серед яких найчастіше зустрічаються два основних дефіцити: один з них стосується емоційного компоненту взаємодії (це є неприйняття дитини), інший – її операційної сторони, пов'язаної із недостатньою обізнаністю батьків у педагогічних технологіях.

В спеціальній літературі на сьогодні описані різні форми допомоги батькам, які виховують дітей з особливими потребами (Вакуленко, 2019; Мякушко, 2019). Накопичено достатньо навчальної літератури, в якій надаються знання щодо особливостей дітей з особливими потребами та рекомендації стосовно їх розвитку. Цю інформацію батьки можуть одержати й в інших навчальних форматах (таких як лекції, семінари, майстер-класи), однак її може виявитися недостатньо, оскільки одержані в такий спосіб знання й уміння можуть бути застосовні лише у відповідних умовах. У мінливому світі батьки потребують також тренування навичок зі створення відповідних умов, застосування знань і умінь в будь-яких умовах, переходу на інший рівень особистісного розвитку та створення нових груп. На це спрямований метод активного навчання, яким є тренінг (зокрема, тренінг соціальних і життєвих умінь) і який, на жаль, в Україні досі не отримав достатнього розвитку для роботи саме з батьками, які виховують дітей з особливими потребами.

Мета статті. Важливість оптимізації взаємодії батьків зі своєю особливою дитиною (як однією зі сприятливих умов для навчання, розвитку, виховання і соціалізації особистості дитини) обумовила мету цієї статті: визначити теоретичні засади, окреслити орієнтовні напрями та їх зміст тренінгу з підвищення батьківської компетентності, спрямованого на формування якісної, безпечної й довірливої взаємодії між батьками і дитиною (в якості необхідної умови для оптимального психічного розвитку дитини, в цілому активізації психіки дитини та її вписування в середовище спілкування) за рахунок подолання неприйняття дитини та підвищення обізнаності батьків у педагогічних технологіях.

Методи дослідження. Теоретичний аналіз та узагальнення наявної у спеціальній та загальній психології інформації з теми дослідження.

Результати дослідження. На підставі аналізу запропонованих в психологічній літературі основ взаємодії із сім'єю, в якості провідної ідеї розробки тренінгу батьківської ефективності нами був обраний висновок Х. Жино про те, що для побудови оптимальних дитячо-батьківських відносин важливими є піклування, спілкування і відчуття реальності (цит. за Полиповский, 1992) як такий, що узгоджується з біо-психо-соціальною моделлю розуміння інвалідності та відображає найбільш проблемні й значущі сторони у взаємодії батьків та дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

При його розробці ми також спирались на ідеї транзакційного аналізу (Е. Берн та ін.) – психологічної моделі, що служить для опису і аналізу поведінки людини (як індивідуально, так й у складі груп) і дозволяє людям зрозуміти самих себе та особливості своєї взаємодії з оточуючими. Зокрема, це ідея розвитку, яка ґрунтується на твердженні про те, що дитині необхідно успішно вирішувати проблемні задачі, які відповідають кожній стадії життєвого циклу, інакше вона або не зможе нормально розвиватися (вирішуючи задачі на більш пізніх етапах), або буде відчувати внутрішні конфлікти, стикаючись з тією чи іншою невирішеною вчасно проблемою свого розвитку. Тобто, стадії розвитку, через які проходять люди, можуть привести або до здорової, або до нездорової індивідуальної організації.

Іншою ідеєю, узятій з транзакційного аналізу (як раціонального методу розуміння поведінки, заснованого на укладанні, що кожна людина може навчитися довіряти собі, думати за себе, приймати самостійні рішення й відкрито висловлювати свої почуття, тобто піднятися до рівня самосвідомості й брати активну участь в розвитку власної індивідуальності), є те, що розвитку здорової особистості сприяє формування *стану «все в порядку»* (або, словами

Е. Харріс і Т. Харріс (Харріс, 2019): «Я в порядку – ти в порядку (Я – О`кей, Ты – О`кей)»).

Також було враховано, що для здорового розвитку індивідуальності вирішальним (як визнається в трансакційному аналізі) є обмін позитивними «комунікатами» – так званими «прогладжуваннями», якими є доторкання, прояв піклування і любові, вміння вислуховувати, похвала тощо.

Виходячи із загальних особливостей сімейних проблем батьків, які виховують дітей з інтелектуальними порушеннями, факторів, які заважають налагодженню їхніх стосунків зі своїми особливими дітьми (Вакуленко, 2019; Чобанян, 2016; Склянська, 2018), та з урахуванням вищезначених ідей були визначені напрямки та підібрані відповідні вправи для тренінгових занять з батьками, спрямованих на: надання їм емоційної й інформаційної підтримки, розвиток навичок взаємодії з дітьми без застосування покарань, а також підвищення педагогічної освіти батьків й формування у них вмінь працювати в рамках різних програм навчання й розвитку дітей. Розкриємо їх нижче.

І напрям: УСВІДОМЛЕННЯ І ПРОЯВ ЕМОЦІЙ, ДОЗВІЛ НА ПРОЯВ НЕГАТИВНИХ ПОЧУТТІВ. Народження дитини з особливими потребами часто пов'язано з дуже сильними негативними емоціями у батьків (гніву, засмучення, провини, страху), адже це означає крах мрій та очікувань щодо дитини, часто негативну реакцію близьких та невідому реальність, що лякає.

Традиційно у суспільстві звикли вважати, що гарні мати й батько мають бути терплячими, спокійними, послідовними в своїх діях і ніколи не підвищувати голос. Втім, як зауважує Х. Жино, сьогодні ми не відчуваємо за необхідне подавляти свій гнів – ми виражаємо його відкрито, але замість того, щоб заподіювати образи (вибухнути гнівом), ми висловлюємо наші почуття, наші уявлення про цінності, наші очікування.

Отже, передусім для батьків важливо відчутти й проявити внутрішній душевний «тиск і напруження», які вони відчувають, спілкуючись зі своїми особливими дітьми. Відповідно, батькам, по-перше, слід допомогти *виявити емоції щодо дитини*, які є часто прихованими й потаємними. Адже відомо, що заборона на емоції веде до їх витіснення зі свідомості й якщо емоційна проблема не була вирішена до кінця, вона ховається глибоко всередині людини. Своєю чергою, як зазначає І. Андрєєва (Андрєєва, 2011), посилаючись на інших дослідників (Вайсбах, 1998; Орме, 2003; Холмогорова, 1999 та ін.) неможливість психологічної переробки емоцій призводить до виникнення неврозів, психосоматичних розладів. Вийшовши ж з-під контролю свідомості, емоції перешкоджають здійсненню намірів, порушують міжособистісні відносини, не дозволяють належним чином виконувати службові та сімейні обов'язки, ускладнюють відпочинок і погіршують здоров'я. Найбільш ефективними для вираження й розуміння власних переживань, виявлення конфлікту між сподіваннями та реальним положенням речей є проєктивні методики (наприклад, «*Портрет дитини*»).

По-друге, важливо надати батькам можливість *відреагувати емоції*, для чого підійдуть різні техніки, зокрема: гештальт-техніки із завершення гештальту; фізичні вправи з тілесної терапії В. Райха, що спрямовані на зняття тілесних утисків; вправи з психогімнастики (наприклад, «*Передача позитивної енергії*»).

По-третє, з батьків важливо *зняти психоемоційне навантаження*, почуття провини, а також дати «відчуття ліктя» (тобто, можливість зрозуміти, що вони не є самотніми і що інші люди могли стикатися з подібними проблемами), чому сприятимуть вправи на довіру (наприклад, «*Сліпий і поводитир*», «*Дзвін*» тощо).

II напрям: УСВІДОМЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТИНИ: ПРИЙНЯТТЯ ДИТИНИ. Як показують дослідження О. Скланської (2018), одним з суттєвих бар'єрів у встановленні стосунків в діадах «дорослий – дитина» є дефіцит емоційного компоненту їхньої взаємодії, що пов'язано з проблемами прийняття батьками дитини та ситуації «особливого» батьківства.

Відтак, одним з важливих напрямів роботи з батьками дітей є: формування у них різних аспектів емоційного прийняття (зокрема, безумовного прийняття дитини та прийняття себе як батьків); навчання батьків емоційно взаємодіяти з дитиною, правильно проявляючи свої емоції; сприяння розвитку їх емоційного інтелекту (зокрема, здатності сприймати стан дитини і розуміти її, співпереживати, надавати емоційну підтримку дитині й встановлювати з нею тілесний контакт, здатності впливати на емоційний стан дитини та регулювати його – заспокоїти, переключити дитину на іншу активність, настроїти на заняття тощо).

Відповідно, завданням психолога є допомогти батькам краще зрозуміти, що значить бути дитиною певного віку та з певними особливостями у розвитку.

Передусім, когнітивному усвідомленню особливостей своєї дитини сприятиме міні-лекція (наприклад, «Особливості дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, або дітей з аутизмом, синдромом Дауна тощо»).

Після цього, з огляду на визначену Л. Виготським, С. Рубінштейном та О. Леонтьєвим єдність афекту та інтелекту, важливо надати батькам можливість *відчувати себе на місці дитини*, оскільки, як зауважував К. Ушинський, людяність виявляється більше в тому, як людина відчуває, ніж у тому, як вона думає. На це спрямовані вправи, які допоможуть батькам

перейти в его-стан Дитини¹ (наприклад, «Поглянь на світ очима дитини») та пережити емпатійні реакції, тобто ідентифікувати себе з почуттями своєї особливої дитини, побути в її шкірі, щоб таким чином співпереживати або співчувати її стану(наприклад,«Стільчик» тощо).

Також дорослим важливо надати можливість *відчути, наскільки важливим є контакт очей під час спілкування*, щоб вони у своїх клопотах не забували дивитись своїй дитині у вічі (наприклад, вправа «Відповідай, сусід зліва»).

У підсумку, батькам слід допомогти *узагальнити одержані знання* актуалізований під час виконання попередніх вправ *досвід щодо особливостей дитини*(чому сприятиме, наприклад, вправа «Письмо від імені дитини» або її варіант «Виступ у прямому ефірі»).

III напрям: УСВІДОМЛЕННЯ ВЛАСНИХ МОДЕЛЕЙ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ.
Для того, щоб батьки правильно сприймали своїх дітей, не нав'язуючи їм виконання певної ролі й не навішуючи на них ярликів, Х. Жино вважав за потрібне, щоб батьки зайнялися дослідженням самих себе і дійшли до розуміння, що саме вони відчувають і чому, оскільки, на його переконання, здорових дітей можуть виховати батьки з високо розвиненим почуттям самосвідомості, здатні прийняти дитину такою, як вона є, з її почуттями і поступками (особливий акцент при цьому робиться на розвитку вміння вислуховувати своїх дітей; цінним вважається надання дітям свободи вибору і можливості обмірковувати свої поступки), та які в той самий час можуть

¹Згідно трансакційного аналізу (Е. Берн та ін.), в кожній особистості існує три его-стани: Батька (ця позиція виявляється в упередженнях, критичній та дбайливій поведінці по відношенню до інших, людина поводить себе власно й вимогливо), Дорослого (цей его-стан відповідає за прийняття рішень, людина в ньому веде себе спокійно і розсудливо) і Дитини (поведінка людини в цьому его-стані є такою, якою вона була в дитинстві, до 7 років).

запропонувати дитині побачити й відчути в них самих реальну особистість з її справжніми переживаннями.

Отже, для кращого розуміння поведінки й емоцій дітей батькимають розвивати свій емоційний інтелект, зокрема, таку його характеристику, як обізнаність, тобто компетентність у власних почуттях. Саме тому батькам корисно буде різнобічнодослідити й усвідомити свої власні реакції у процесі взаємодії з іншими людьми, зокрема:

- виявити власні стереотипні моделі поведінки під час *вирішення конфліктів* (для чого підійдуть, наприклад, завдання «Розтисни кулак», «Вивести з рівноваги», «Малюнок вдвох»);

- з'ясувати ефективність у *вираженні власних емоцій та розумінні емоцій інших людей* (чому сприятимуть завдання виразити емоцію самому і відгадати, які емоції зображують інші, наприклад, вправа «Зіпсований відеомагнітофон» чи «Емоція, відлита в бронзі»);

- визначити *ступінь власної довірливості* (наприклад, у вправах «Лінія перешкод» та «Падіння на руки інших»), які ж допоможуть і навчитись довіряти іншим, адже у взаємодії зі своїми дітьми важливим є встановлення довірливих відносин з ними);

- *поглянути на себе очами інших людей* (оскільки те, як ми сприймаємо самих себе, і сприйняття нас іншими є різними сторонами нашого спілкування й буває, що нас сприймають зовсім по-іншому, ніж ми про себе думаємо) та обговорити почуття, які ми викликаємо у інших, для чого потрібний груповий зворотний зв'язок, який й забезпечує об'єктивне і в той самий час підтримуюче середовище, за допомогою якого людина може по-справжньому пізнати себе (наприклад, у вправах «Гарячий стілець», «Асоціації», «Символ» тощо).

IV напрям: ОЦІНКА ВЛАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ. Говорячи про педагогічну компетентність батьків слід пам'ятати, що найважливішим

вмінням батьків є становлення у дітей базового почуття безпеки й довіри (з метою сприяння активізації енергетичної системи мозку дитини та розвитку у неї соціального інтелекту). Саме цьому важливим є розвиток у батьків (окрім емпатії та обізнаності) інших характеристик емоційного інтелекту, які визначає І. Андрєєва (Андрєєва, 2011), а саме: рівноваги (тобто, врівноваження функціонування підкіркових відділів мозку, так званого вісцерального мозку, і нової кори як раціонального мозку) і відповідальності (за власне благополуччя, власні дії і поведінку, обумовлені прийняттям того чи іншого рішення). Відповідно, розробляючи батьківський тренінг, ми вважали доречним спиратися на принципи Р. Дрейкурса щодо «демократії й компетентності» та ідеї У. Гласера щодо тренінгу участі батьків та їх вміння справлятися з реальною дійсністю.

Виходячи з соціальної природи дитини та її намагання до компетентності, Р. Дрейкурс (Дрейкурс & Золц, 2015) розглядає погану поведінку як діяльність дитини, зусилля якої (орієнтовані на досягнення цілей) спрямовуються в невірне русло. Відповідно, основна мета сімейного виховання полягає в допомозі дитині стати компетентною людиною, яка використовує конструктивні засоби для формування почуття власної гідності та досягнення певного положення в суспільстві.

В якості одного з засобів встановлення атмосфери любові та довіри в домі, взаємоповаги в сім'ї Р. Дрейкурс розробив ідею «сімейної ради». Також він сформулював принципи, на які батькам слід спиратися у своїй діяльності, а саме: логічні й природні наслідки, відмова від застосування сили, прийняття і реакції на потреби дітей, надання підтримки дітям.

У. Гласер також високо цінує близькі, теплі відносини в сім'ї, які проявляються в наданні взаємної підтримки, привітності та вмінні спілкуватися (зокрема, вмінні слухати зі співчуттям, за Т. Гордоном).

Розроблена ним програма «участі батьків» має на меті надання допомоги людям в їх намаганні стати внутрішньо дисциплінованими, щоб мати можливість адекватно реагувати на труднощі і одержувати задоволення від життя. Одним з основних завдань він вважає формування навичок, необхідних батькам для взаємодії з дітьми без застосування покарань.

У. Гласер орієнтує на постійне вирішення проблем і прийняття особистої відповідальності в повсякденному житті. Саме тому він ратує за поетапний тренінг, який дозволить батькам та їх дітям поступово просуватися від усвідомлення проблеми до її спланованого вирішення. Всі етапи, по-суті, мають чисто поведінковий характер, а увага на кожному з них постійно зосереджена на таких питаннях, як: «Що зараз відбувається? Чи корисно це?» та «Що ви збираєтесь робити?».

Для підвищення батьківської компетентності батькам важливо мати можливість спілкуватися з іншими батьками у групі, де вони б мали можливість обмінюватися один з одним досвідом, ставити питання і намагатися одержати схвалення в групі. При цьому, під час проведення таких групових занять, основна задача лідера групи, згідно Р. Дрейкусу, полягає не в читанні лекцій, а в умілій організації дискусії, постановці запитань та у випадку необхідності зміщенні акцентів. При цьому роль лідера періодично може брати на себе кожен член групи в процесі обміну інформацією, спеціальними знаннями та досвідом.

Отже, для оцінки й розвитку у батьків педагогічної компетентності ми пропонуємо проводити з ними структуровані групові дискусії (тобто, керовані ведучим за допомогою поставлених запитань або тем для обговорення), спрямовані допомогти батькам:

- *усвідомити мету, завдання, методи та бар'єри у вихованні своєї дитини з порушенням інтелектуального розвитку (вправа «Аркуш мети»);*

- усвідомити власні очікування щодо своїх дітей батькам (дискусія на тему «Чого ми чекаємо від наших дітей?», розпочати яку у групі може допомогти вправа «Збери портфель»);

- розібратися зі складною ситуацією з практики, або надати можливість поділитися власним досвідом з іншими батьками чи теоретичною інформацією щодо роботи зі своїми особливими дітьми через *обговорення різних проблем у групі* (наприклад, вправи «Швидка допомога» і «Згоден – не згоден»).

У напрям: ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА БАТЬКІВ (ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БАТЬКІВ У ЇХНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ТА КОМУНІКАЦІЇ З ДІТЬМИ). Усвідомленню батьками власних моделей взаємовідносин й комунікативних стилів поведінки зі своїми дітьми (й іншими членами родини) та удосконаленню їх сприятимуть групові дискусії на відповідні теми («Як правильно спілкуватися з дітьми?») з подальшим їх обговоренням у групі, а також вправи з розвитку *емпатії та навичок спілкування за допомогою невербальних засобів* (рухів тіла, жестів, звуків), які можна проводити як у парах (наприклад, «Дзеркало», «Тактильне знайомство», «Підстроювання за голосом» тощо), так із усією групою (наприклад, «Шеренга», «Контакт», «Вікно» тощо).

Узагальнюючи, психолог може прочитати міні-лекцію з наданням інформації щодо більш ефективних стратегій батьківської поведінки. Наприклад, це може бути інформація щодо методів комунікації, запропонованих Ю. Гіпенрейтер (Гипенрейтер, 2014), А. Фабер і Е. Мазліш (Фабер & Мазлиш, 2010), а також Т. Гордоном (його підхід до організації процесу комунікації є аналогічним до центрованої на клієнті психотерапії К. Роджерса, в якій робиться акцент на здатності терапевта до позитивного та безоцінкового прийняття свого пацієнта (цит. за Полиповский, 1992). Корисною для батьків може виявитися також інформація щодо умов досягнення консенсусу та правил батьківської поведінки. З огляду на те, що

діти з порушеннями інтелектуального розвитку відрізняються такими якостями вольових процесів, як слабкість власних намірів, спонукань та велика сугестивність, батькам слід додержуватись висловлених В. Леві (Леві, 2016) побажань, щоб під час спілкування не навіювати дітям негативні думки.

Психологу важливо пояснити батькам, що вони з раннього віку повинні *якомога більше говорити з дитиною, коментуючи всі її дії та можливі переживання* (навіть тоді, якщо, на перший погляд, їм буде здаватися, що малюк ніяк не реагує на їх старання, навчитися терпляче спостерігати за тим, що відбувається навкруги, помічаючи та коментуючи вголос кожен дію, кожне слово і кожен жест дитини). Психолог може надати інформацію щодо відповідних методів (наприклад, за О. Лютовою і Г. Моніною (Лютова & Мони́на, 2006), сімейного читання, сумісного малювання чи сумісного виконання інших видів діяльності, що подобається дітям, таких як площинне моделювання, колекціонування, складання мозаїк чи пазлів, конструювання тощо), рекомендацій батькам щодо *опрацювання* у щоденному спілкуванні зі своєю дитиною її *навичок спілкування* (зокрема, це багаторазове повторення, промовляння, програвання певних, важливих для дитини ситуацій, що сприятиме створенню у неї нових стереотипів, які допоможуть їй в подальшому житті), інших навчальних технологій (арт-терапії тощо). Також, для розвитку вмінь дорослих спілкуватись зі своєю дитиною одночасно з її розвитком може виявитись корисним ознайомлення батьків з основними принципами родинного розвивального підходу *Флортайм* (Playing, 2004).

З огляду на існуючі труднощі у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в орієнтації у *просторі й часі*, увагу батьків слід зосередити на важливості їх спеціальної *організації* (наприклад, поділу території кімнати на зони; створенні сімейних ритуалів, оскільки вони забезпечують спокій дитини

та її впевненість у собі; складанні, унаочненні й дотриманні передбачуваного й гнучкого розкладу для дитини тощо).

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку відчують труднощі самостійно планувати свою діяльність, потребу в зовнішньому керівництві їхньої розумової діяльності та постійному спонуканні до виконання тих чи інших дій. Допомогти батькам навчити дітей *планувати та здійснювати контроль* за виконанням їх повсякденних справ може їх ознайомлення з методами ерготерапії та робота з поопераційними мапами.

Розвитку умінь батьків *керувати поведінкою своїх дітей* сприятимуть групові дискусії (наприклад, на тему «Як правильно і безпечно керувати поведінкою дітей?») з подальшим обміном між батьками у групі своїм досвідом щодо проблем, які виникають у поведінці дітей, шляхами їх вирішення та обговоренням запропонованих варіантів з оцінюванням їх ефективності, гуманності й безпечності для дитини, та негативного впливу на відносини між батьками та дітьми.

Узагальнюючи досвід, ведучий в разі потреби може ознайомити батьків з послідовністю етапів під час встановлення обмежень для дитини, гуманними правилами покарань тощо. Також для модифікації поведінки своїх особливих дітей батькам може виявитися корисним їх ознайомлення з основними принципами такої ефективної техніки, як *прикладний поведінковий аналіз* (АВА, відомий також як метод Ловааса, навчання дискретними спробами чи інтенсивна поведінкова корекція).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасні погляди щодо успішності корекційно-розвивального процесу дітей з особливими потребами ставлять перед їх батьками виклик стати повноправним й ефективним його учасником. Втім, на практиці більшість з батьків не готові брати активну й компетентну участь в освітньому процесі дітей, самі

демонструючи гостру потребу в комплексній соціально-педагогічній підтримці. Це також ускладнює налагодження теплих і продуктивних стосунків батьків з дітьми, що негативно позначається на формуванні у останніх базового почуття безпеки й довіри яксприятливої умовидля навчання, розвитку, виховання і соціалізації особистості.

Отже, для ефективної реабілітації та інтеграції в суспільство дітей з порушеннями інтелектуального розвитку виключно важливо враховувати також потребу їхніх родин в соціально-психологічній підтримці, яка має стати однією з граней психолого-педагогічного супроводудітей з особливими потребами. Психологічний супровід батьків (в якості одного з різноманітних видів психологічної допомоги) ми розуміємо як активну психологічну дію, спрямовану на розвиток особистісних якостей батьків та їх батьківської компетентності. Психологічний супровід батьків може здійснюватися як в процесі індивідуальної, так і групової роботи.

В напрямку розвитку і становлення психолого-педагогічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, запропонований авторський соціально-психологічний тренінг з підвищення батьківської компетентності, який об'єднаний спільною назвою «Піклування, спілкування і відчуття реальності», а його метою є сприяння формуванню якісної, безпечної й довірливої взаємодії між батьками й дитиною (що сприятиме в цілому активізації психіки дитини та її вписуванню в середовище спілкування) за рахунок гармонізації емоційного компоненту їхньої взаємодії та підвищення педагогічної освіти батьків та їх обізнаності у педагогічних технологіяхта різних програмах навчання й розвитку дітей.

Перспективи подальших досліджень полягають у з'ясуванні особливостей сімейних відносин і особистості матерів, які мають дітей з порушенням інтелекту, що стане основою для розробки тренінгів з інших

важливих напрямів психологічного супроводу родин дітей з інтелектуальними порушеннями, таких як моделі поведінки і виходу з кризових ситуацій та гармонізації внутрішнього стану матері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко, Л.О. (2019). *Технологии психологической помощи семьям детей с ограниченными возможностями здоровья*. Центр навчальної літератури.
2. Чобанян, А. (2016). Умови впровадження моделі психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю та їх сімей. *International scientific and practical conference world science*, 2 (6), 4, с. 49-52. Режим доступу: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25483089>
3. Склянська, О.В. (2018). Вивчення та корекція взаємодії батьків із дитиною раннього віку з порушеннями психофізичного розвитку за допомогою аналізу відеозаписів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*, 2 (1), с. 229–233. Режим доступу: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/421>
4. Архипов, Б.А., Максимова, Е.В. & Семенова, Н.Е. (2010). Уровень тонической регуляции, как основа формирования психики ребенка. *Психотерапия*, 5 (89), с. 24-33. Режим доступу: http://pedlib.ru/Books/7/0427/7_0427-1.shtml
5. Скрипник, Т. (2016). Системна психокорекція дітей з розладами аутичного спектра. *Педагогічна і психологічна наука в Україні*, 5, с. 388–398.
6. Мякушко, О.І. (2018). Компетентнісний підхід у формуванні передумов пізнавальної і соціально-комунікативної діяльності у дітей з особливими освітніми потребами. В. В. Засенко & А. А. Колупаєва (Ред.), *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, 14, с. 256-265. Київ: Видавництво «ФОП Симоненко О.І.».
7. Гонштейн, М.И. (2015). *Психологические особенности семьи, имеющей ребенка с ОВЗ*. Режим доступу: <https://nsportal.ru/blog/detskii-sad/all/2015/12/19/psihologicheskie-osobennosti-semi-imeyushchey-rebenka-s-ovz>
8. Пюра, Д.С. & Долгова, М.В. (2019). Проблемы и особенности родителей детей с ОВЗ. *Молодой ученый*, 15, с. 247-250. Режим доступу: <https://moluch.ru/archive/253/58061/>
9. Мякушко, О.І. (2019). Особливості психолого-педагогічного супроводу батьків дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. *Матеріали V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології «Діти з особливими потребами в освітньому просторі» (м. Чернігів, 10-11 жовтня 2019 р.)* (с.146-150). Київ: Симоненко О. І.
10. Полиповский, В.Я. (Ред.). (1992). *Помощь родителям в воспитании детей*. Москва: Прогресс.
11. Харрис, Т.Э. (2019). *Я – о`кей, ты – о`кей*. Москва: Академический проект.
12. Андреева, И.Н. (2011). *Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии*. Новополюцк: ПГУ.
13. Дрейкурс, Р. & Золц, В. (2015). *Основные идеи разумного воспитания* (2-е изд.). Екатеринбург: Рама Паблишинг.

14. Гипенрейтер, Ю.Б. (2014). *Чудеса активного слушания*. «АСТ». (Лучшее из «Общаться с ребенком. КАК?»).
15. Фабер, А. & Мазлиш; Э. (2010). *Как говорить, чтобы дети слушали, и как слушать, чтобы дети говорили*. Москва: Эксмо.
16. Леви, В.Л. (2016). *Нестандартный ребенок, или Как воспитывать родителей*. Москва: Клуб 36.6.
17. Лютова, Е.К. & Монаина, Г.Б. (2006). *Тренинг общения с ребенком (период раннего детства)*. Санкт-Петербург: Издательство «Речь».
18. Playing with a purpose: an introduction to Floortime (2004). *International Symposium on Autism*. Geneva Centre for Autism.

REFERENCES

1. Vakulenko, L. (2019). *Tehnologii psihologicheskoy pomoshhi sem'jam detej s ogranichenymi vozmozhnostjami zdorov'ja [Psychological assistance technologies for families of children with disabilities]*. Centr navchal'noyi li'teraturi (in Russian).
2. Chobanian, A. (2016). Umovy vprovadzhennia modeli psykhologo-pedahohichnoho suprovodu ditei z pomirnoiu rozumovoiu vidstalistiu ta yikh simei [Conditions for implementing the psychological and pedagogical support model for children with moderate mental retardation and their families]. *International scientific and practical conference world science*, 2 (6), Vol.4, 49-52. Access mode: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25483089> (in Ukrainian).
3. Sklianska, O.V. (2018). Vivchennya ta korekci`ya vzayemodi`yi bat`ki`v i`z ditinoyu rann`ogo vi`ku z porushennyami psikhofi`zichnogo rozvitku za dopomogoyu anali`zu vi`deozapisi`v [Evaluation and correction of the parent's interaction with an early age child with disabilities by analysis of video records]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological sciences*, 2 (1), 229–233. Access mode: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/421> (in Ukrainian).
4. Archipov, B.A., Maximova, E.V & Semenova, N.E. (2010). Uroven` tonicheskoy regulyaczii, kak osnova formirovaniya psikhiki rebenka [The level of tonical regulation is the basis of child's mental formation]. *Psikhoterapiya – Psychotherapy*, 5 (89), 24-33. Access mode: http://pedlib.ru/Books/7/0427/7_0427-1.shtml (in Russian).
5. Skrypnik, T. (2016). Sistemna psikhokorekci`ya di`tej z rozladami autichnogo spektra [Systemic psychocorrection of children with autism spectrum disorders]. *Pedagogi`chna i` psikhologi`chna nauka v Ukrayini` – Pedagogical and Psychological Science in Ukraine* (Is. 5, pp. 388 – 398) (in Ukrainian).
6. Miakushko, O. I. (2018). Kompetentni`snij pi`dkhi`d u formuvanni` peredumov pi`znaval`noyi i` soczi`al`no-komuni`kativnoyi di`yal`nosti` u di`tej z osoblivimi osvi`tni`mi potrebami [Competence-based approach to develop the prerequisites for cognitive and socio-communicative activities in students with special educational needs]. In V. Zasenka & A. . Kolupayeva (Eds.), *Osvi`ta osi`b z osoblivimi potrebami: shlyakhi rozbudovi – Education of persons with special needs: ways of development* (Is. 14, pp. 256-265). Kyiv: Vid. «FOP Simonenko O.Г.» (in Ukrainian).
7. Gonshtejn, M.I. (2015). *Psikhologicheskie osobennosti sem`i, imeyushhej rebenka*

s OVZ. [Psychological characteristics of a family having a child with disabilities]. Access mode: <https://nsportal.ru/blog/detskii-sad/all/2015/12/19/psihologicheskie-osobennosti-semi-imeyushchey-rebenka-s-ovz> (in Russian).

8. Pyura, D.S. & Dolgova, M.V. (2019). Problemy` i osobennosti roditel'ej detej s OVZ [Problems and features of parents of children with disabilities]. *Molodoj uchenyj – Young scientist*, 15, 247-250. Access mode: <https://moluch.ru/archive/253/58061/> (in Russian).

9. Miakushko, O.I. (2019). Osoblivosti` psikhologo-pedagogi`chnogo suprovodu bat`ki`v di`tej z porushennyami i`ntelektual`nogo rozvitku [Peculiarities of psychological and pedagogical support for parents of children with intellectual disabilities]. Proceeding from CSNOS`19: *V Mi`zhnarodnij kongres zi` speczi`al`noyi pedagogi`ki, psikhologi`yi ta reabi`li`tologi`yi «Di`ti z osoblivimi potrebami v osvi`tn`omu prostori» – V International Congress on Special Pedagogy, Psychology and Rehabilitation «Children with Special Needs in Open Space» (Chernihiv, October, 10th-11th, 2019)* (pp.146-150). Kyiv: Simonenko O.I. (in Ukrainian).

10. Polipovskij, V. Ya. (Ed.). (1992). *Pomoshh` roditelyam v vospitanii detej [Handbook on Parent Education]*. Moscow: Progress (in Russian).

11. Harris, T.A. (2019). *I'm OK – You're OK*. Moscow: Akademicheskij proekt (in Russian).

12. Andreeva, I.N. (2011). *E`mocional`nyj intellekt kak fenomen sovremennoj psikhologii [Emotional intelligence as a phenomenon of modern psychology]*. Novopoloczsk: PGU (in Russian).

13. Dreikurs, R. & Stolz, V. (2015). *Children: The Challenge: The Classic Work on Improving Parent-Child Relations*. (2-nd ed.). Ekaterinburg: Rama Publishing (in Russian).

14. Gipenreyter, Yu.B. (2014). *Chudesa aktivnogo slushaniya. [The wonders of active listening]*. ACT (in Russian).

15. Faber, A. & Mazlish, E. (2010). *How To Talk So Kids Will Listen & Listen So Kids Will Talk*. Moscow: EKSMO (in Russian).

16. Levi, V. (2016). *Nestandardnyj rebenok, ili Kak vospity`vat` roditel'ej [A non-standard child, or How to educate parents]*. Moscow: Club 36,6 (in Russian).

17. Lyutova, E.K. & Monina, G.B. (2006). *Trening obshheniya s rebenkom (period rannego detstva) [Training of communication with a child (early childhood)]*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo «Rech'» (in Russian).

18. Playing with a purpose an introduction to Flortime (2004). *International Symposium on Autism*. Geneva Centre for Autism (in English).